

R (05)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Les muralles de les viles en època medieval. Poliorcètica, simbolisme i urbanisme

The walls of the towns
in medieval times.
Polyorcetic, symbolism
and urbanism

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (05)

Rodis
JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 05

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodiss

La coordinació del dossier forma part del projecte quadriennal de recerca finançat per la
Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna.
La vila de Roses com a paradigma.»

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/5](https://doi.org/10.33115/a/26046679/5)

ÍNDEX / INDEX

DOSSIER

LES MURALLES DE LES VILES EN ÈPOCA MEDIEVAL. POLIORCÈTICA, SIMBOLISME I URBANISME

THE WALLS OF THE TOWNS IN MEDIEVAL TIMES.
POLYORCETIC, SYMBOLISM AND URBANISM

Dai castelli tardoantichi ai borghi fortificati del bassomedioevo

From Late Antique Castles to the Fortified Villages of the Late Middle Ages

7

Gian Pietro Brogiolo

Le renouveau des fortifications villageoises en Languedoc Méditerranéen au bas moyen âge: l'exemple de trois villages du Gard Rhodanien (xive-xve siècle)

The renewal of village fortifications in Mediterranean Languedoc in the early Middle Ages: the example of three villages in the Gard rhodanien (14th-15th centuries)

29

Dominique Baudreu, Frédéric Loppe, Rodrigue Tréton

Les muralles de Montblanc i d'altres poblacions mitjanes de les comarques tarragonines gènesi, procés constructiu i evolució posterior

The walls of Montblanc and other medium-sized towns in the Tarragona region: genesis, construction process and evolution

57

Josep M. Vila i Carabasa

CELLERES I VILES FORTIFICADES DE LES TERRES GIRONINES (SEGLES XI-XIV). Evidències a partir de la documentació escrita

Celleres and fortified small-towns in the Girona area (11th-14th centuries). Evidence from written documentation

81

Elvis Mallorquí

Les muralles de Besalú

The Besalú walls

113

Jordi Sagrera

Les muralles del monestir de Santa Maria i la vila de Roses a l'edat mitjana
The walls of the monastery of Santa Maria and the town of Roses
in the Middle Ages 125

Lluís Palahí, Marcel Pujol, Xavier Aguelo

**Les muralles medievals i modernes de Sant Martí d'Empúries noves
dades a partir de les excavacions al carrer de la Francesa**
The medieval and modern walls of Sant Martí d'Empúries: new data
from the excavations in Francesa street 151

Marc Bouzas, Pere Castanyer, Elisa Hernández, Marta Santos, Joaquim Tremoleda

**El recinte emmurallat de la vila d'Ullastret: anàlisi i evolució a partir
de les darreres intervencions**
The walled enclosure of the village of Ullastret: analysis and evolution
from the most recent interventions 167

Ferran Codina, Laia Muntaner, Gabriel De Prado, Carles Roqué

**«Wallsapes»: evolution of the Marano hill fortifications (Cupra
Marittima - Italy) through materiality and perceptions** 191

Margherita Ferri, Tommaso Frattin, Alvise Merelli, Alessandro Alessio Rucco

VARIA

**La casa urbana unifamiliar a Girona durant l'alta edat mitjana (segles x i xi).
Dades documentals i arqueològiques**
The urban single-family house in Girona during the High Middle Ages
(10th and 11th centuries). Documentary and archaeological data 209

Josep Maria Nolla

**L'espai termal de les Caldanelle (Civitella Paganico – Grosseto).
Noves perspectives per al termalisme medieval**
The thermal area of Caldanelle (Civitella Paganico - Grosseto).
New perspectives for medieval thermalism 231

Edoardo Vanni, Benedetta Baleani, Cleo Barbafiera, Marco Fronteddu, Debora Quaglia

Pages	Received date	Acceptance date
125-150	2022-06-23	2022-10-21

LES MURALLES DEL MONESTIR DE SANTA MARIA I LA VILA DE ROSES A L'EDAT MITJANA*

THE WALLS OF THE MONASTERY OF SANTA MARIA
AND THE TOWN OF ROSES IN THE MIDDLE AGES

DOI: 10.33115/a/26046679/5_6

Lluís PALAHÍ

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic-Universitat de Girona
(CRAPA-UdG)

Marcel PUJOL

Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya
(ESCRBCC)

Xavier AGUELO

Arqueòleg

Paraules clau

Roses, monestir, vila, muralles, jurisdicció

Keywords

Roses, monastery, town, walls, jurisdiction

* Projecte quadriennal de recerca de la Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma».

Resum

La posició estratègica de Roses i el seu ús com a port de refugi han marcat en bona mesura la seva història i la majoria dels assentaments han precisat de bones defenses. En època medieval aquesta necessitat es fa palesa tant en la concepció del monestir de Santa Maria com un conjunt emmurallat, com en la pròpia vila que també es dotarà de sòlides defenses. L'estudi pretén aprofundir en la forma i evolució dels recintes emmurallats d'època medieval de Roses, analitzant la documentació existent i plantejant algunes noves hipòtesis interpretatives.

Abstract

The strategic position of Roses and its use as a port of refuge have largely marked its history and most settlements have required good defences. In medieval times, this need is evident both in the conception of the monastery of Santa Maria as a walled complex, and in the town itself, which was also equipped with solid defences. The study aims to delve into the shape and evolution of the medieval walled enclosures of Roses, analysing the existing documentation and proposing some new interpretative hypotheses.

LES MURALLES DEL MONESTIR DE SANTA MARIA I LA VILA DE ROSES A L'EDAT MITJANA

INTRODUCCIÓ

A Roses, la fortalesa pentagonal d'època moderna de la Ciutadella és coneguda amb el topònim popular de Les Muralles, fet que ja ens parla de la importància que al llarg de la història han tingut els elements defensius per la població rosinca. El present estudi té com objectiu analitzar els recintes defensius que en època medieval van protegir la vila i el monestir, realitzant una revisió de les dades disponibles —planimètriques, documentals i arqueològiques—, amb una visió crítica i presentant propostes alternatives per a alguns dels plantejaments habitualment acceptats.

La vila de Roses es troba a l'àrea que presenta les millors condicions nàutiques del golf de Roses, la badia compresa entre la Punta de la Poncella i el Grau de la Muga [fig. 1]. Aquest espai, arrecerat dels principals vents de la zona, constitueix un ancoratge excel·lent i un port de refugi i d'escala, fet que al llarg de la història ha afavorit l'ocupació humana i ha condicionat, en bona mesura, la seva activitat econòmica. Així succeeix en època medieval quan la vila de Roses esdevé el principal port comercial, militar i pesquer del comtat d'Empúries. El lloc exacte on es construí el monestir és al punt més alt del Puig de Santa Maria,¹ entre dos cursos fluvials, el rec Fondo —al nord— i la riera Trencada —a l'oest—, el mar al sud i, salvant un petit desnivell, a l'est s'estenia un terreny pla que fou convertit en un gran camp de cereal: La Coromina de l'Abat. La vila es creà en l'espai comprés entre el Puig i la riera de la Trencada, mentre que a la baixa edat mitjana va créixer, eixamplant-se en direcció sud, cap al port i el mar.

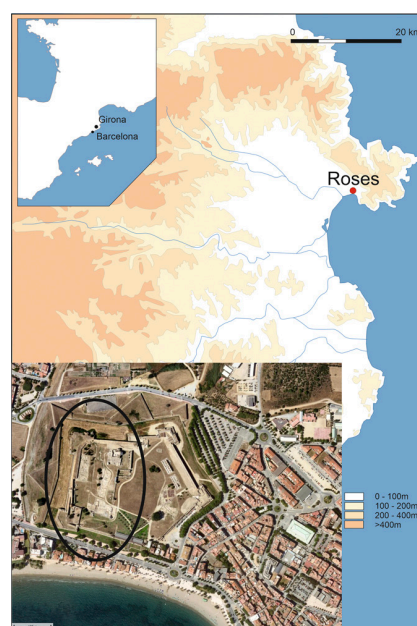

Fig. 1.- Ubicació de la vila medieval de Roses.

1 Presenta una alçada respecte al nivell del mar de tan sols entre 8 i 10 m. A l'Antiguitat, la colònia grega de *Rhode* també va triar aquest emplaçament en el moment de la seva fundació a inicis del segle IV a. n. e. (Puig, Martín 2006, 612).

ELS RECINTES DEFENSIVS DE LA VILA I EL MONESTIR DE ROSES

A Roses, a l'edat mitjana es van construir diferents recintes emmurallats, el primer dels quals fou el que envoltà al monestir de Santa Maria, un espai compacte i tancat que configurava el recinte monàstic com una fortalesa.

La vila construïda a redós del monestir, al vessant occidental, s'envoltà d'una muralla a l'alta edat mitjana. Aquest segon recinte emmurallat, com veurem, és el més problemàtic i el més difícil de definir per manca de proves físiques sòlides i evidents.

El tercer es va aixecar a la baixa edat mitjana, envoltant bona part de l'eixample de la vila que s'havia anat edificant durant els segles XII i XIII en direcció al port. Les restes de bona part d'aquest recinte defensiu són clarament visibles actualment.

Finalment, la construcció de la gran fortalesa pentagonal a mitjans del segle XVI va suposar l'amortització de les velles defenses medievals, per la seva obsolescència davant les noves estratègies i tàctiques de setge i per l'ús de l'artilleria de foc. Aquesta nova construcció va implicar importants canvis en la configuració urbana de la vila i de la vida quotidiana de la població.

Analitzarem les evidències físiques dels diferents recintes per a presentar tot seguit altres aspectes com la seva relació amb la trama urbana i els problemes jurisdiccionals que van acompanyar tot sovint la construcció i reparació de les muralles.

El primer recinte defensiu: la muralla del monestir de Santa Maria

Tot sembla indicar que el moment de la fundació del monestir se situa a principis del segle X, al mateix lloc on ja havia existit una petita església d'època tardoromana (Canal, Nolla 2008).

L'inici d'aquesta fase històrica se situa quan l'Imperi Carolingi (760-785) pren el control de l'Empordà, implantant una estructura administrativa —el comtat d'Empúries— i duent a terme una colonització del territori. És lògic pensar que la fundació del monestir fou un element més d'aquest procés. La seva situació a la costa no afavoria precisament la seva protecció, però sí l'indret concret, dalt del Puig de Santa Maria i envoltat de dos cursos fluvials, unes defenses naturals a les quals s'afegiren les defenses artificials que envolten el recinte monàstic.

La inscripció atribuïda al comte Sunyer II d'Empúries (862-915) referent a la fundació del monestir fa referència a la reconstrucció de l'església des dels seus fonaments (Martí 1997, 61)². El fet que l'epitafi parli de «reconstrucció» indica l'existència d'un edifici previ, que poc o molt, es devia aprofitar. En tot cas,

2 .. IUSSIT RE/PARARI A FUNDAMENTIS ECCL(ESSI)A....(Palol, 1946) va atribuir la làpida al comte Sunyer de Barcelona i la va datar entre 946 i 951, datació seguida per molts autors posteriorment.

aquesta església no és l'actual, que fou construïda a mitjans del segle XI (Palou 1991, 45).

Els treballs arqueològics realitzats a l'interior de l'església (Puig *et al.* 2000; Puig *et al.* 2002) i a la zona del claustre (Puig, Codina 2004) ens permeten visualitzar una imatge de l'estructuració de l'espai existent en el moment de la construcció del monestir. Anna Maria Puig (2003, 72-73) planteja una evolució de les diferents estructures localitzades a la zona del monestir —tasca gens senzilla a causa de la seva complexitat— i la possible existència d'un tancament del recinte monacal que es data del moment de la seva fundació —i, per tant, anterior al conjunt actualment visible. El recinte hauria ocupat una superfície menor a l'actual i amb uns murs de tancament menys potents.

La muralla actualment visible és el resultat de tot un seguit de reformes, reparacions i transformacions [fig. 2]. Atesa la dificultat de disposar de dades estratigràfiques clares, el que es pot concloure és que el recinte actual va quedar establert durant el segle XI, en el moment que s'aixecà l'església actual, i que les reformes posteriors dels paraments no varen suposar grans canvis, ni en el seu aspecte formal ni dimensional.

El recinte monàstic presenta una planta quadrangular, en el qual el mur de tancament o muralla juga una doble funció: com a element defensiu i com a mur posterior dels diferents àmbits construïts al voltant del claustre i a l'oest del cenobi. La mateixa església esdevé part del recinte fortificat, ja que tota la façana nord (M1N) i est (M1E) [fig. 3] actua també com a muralla. Tot el conjunt defensiu es veia complementat per un fossat, present almenys a la zona sud, més vulnerable (M1S) —o amb menys defenses naturals— (Pujol 1997, 65-68), i que es va conservar més enllà del moment en què la vila s'eixampla al segle XIV.

La muralla que envolta el monestir mostra en el seu parament una gran quantitat de reformes i reparacions. Es pot observar en el tram sud (M1S), on al costat d'un petit tram amb un parament en *opus spicatum*, se'n situa una altra —tota la part situada cap a llevant— reformada en època moderna [fig. 4]. Els plànols militars de finals del segle XVII mostren com molts dels espais situats entorn del claustre es trobaven en aquells moments fora de servei, especialment tota l'àrea sud-est, que apareix en blanc, indicant una zona malmesa o perduda, que afectaria també al mur de tancament (Castells, Catllar, Riera 1994, 254 i 257)³. A principi del segle XVIII es repara aquest sector i s'hi construeix una escala doble per a facilitar l'accés cap al claustre.

Fig. 2.- El monestir de Santa Maria (Servei de monuments-Diputació de Girona).

Fig. 3.- Esquema de les muralles i torres de la vila de Roses esmentades al text.

Fig. 4.- Tram sud del mur del monestir, amb un tram amb *opus spicatum* (esquerra). A la dreta les restes de la doble escala moderna.

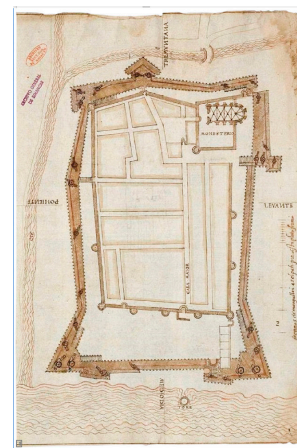
El tram est (M1E) també va ser reformat al segle XVIII, amb la creació de nous edificis i espais que substituïren en part aquells que havien quedat malmesos i abandonats al segle anterior.

Del tram oest (M1W) només es conserva la meitat sud, també molt afectat per reformes [fig. 5]. A la zona més pròxima a l'angle sud-oest del monestir es conserva un tram de mur amb una lleugera escarpa que finalitza amb un contrafort. Aquest tram acaba relligant-se amb la torre de l'angle sud-oest del monestir, la qual presenta també una escarpa semblant a la seva base. Per contra, la resta del parament presenta un acabat diferent, recolzant-s'hi tres contraforts —tot i que no es pot descartar que algun d'ells fos el mur d'algun edifici desaparegut—, tal com semblen indicar els plànols d'un dels projectes que l'enginyer Luis Pizaño va realitzar l'any 1544 [fig. 6].

Fig. 5.- Tram occidental de la muralla del monestir. A l'esquerra la porta del monestir i, darrere, la de l'església.

Fig. 6.- Plànol del segon projecte realitzat per l'enginyer Luis Pizaño per la fortalesa de Roses (*Planta de la villa de Rosas con los trabajos de fortificación en tierra y fajines realizados en 1544*. AGS, MPD, LVIII-36 (De la Fuente 2016, 184). Dibuix de Joan Francolí. Les mesures són en canes de Montpeller (1 cana=1,988 m), de 8 peus.

Del tram nord-oest i nord (M1N) de la muralla del monestir no se'n conserva pràcticament res. L'angle nord-oest del recinte està ocupat per un petit edifici d'època moderna, utilitzat com a safareig. Potser aprofita el traçat de la muralla, però en tot cas molt reformada.

La planimetria militar, tant la de mitjans del segle XVI [fig. 6] com la del segle XVII ens mostren com la façana nord de l'església i el tram nord del monestir s'integraven dins del límit septentrional de la vila.

La cronologia de la muralla del monestir és bastant imprecisa, però hi ha elements que ens permeten establir algunes conclusions. Al tram oest (M1W) es conserven les traces de l'espai on hi hauria la porta d'accés al recinte monàstic, una entrada modesta de tan sols 1,90 m d'amplada. El fet que la porta no es trobi alineada amb la porta principal de l'església pot ser un indicatiu que la muralla és anterior a la construcció de l'església actual (Pujol 2018, 83), datada a mitjans del segle XI [fig. 5] tot i que també, com veurem, pot respondre a d'altres motivacions. Per contra, el tram est (M1E) de la muralla es lliura contra la capçalera de l'església i, per tant, s'hauria de datar amb posterioritat a aquesta. A aquest fet cal afegir el tema ja esmentat que muralla i edificis s'integren creant una unitat. Cal pensar, per tant, que la integració església, estances del claustre i muralles conformen un

projecte unitari, una reforma integral practicada a mitjans o segona meitat del segle XI.

Un altre element que cal analitzar és la torre de defensa [fig. 7] situada a l'angle sud-oest del recinte monàstic (torre N). Constructivament és posterior a la muralla, ja que s'hi recolza clarament (Augé 2020). A tres metres per damunt de la base de la torre es troba el nivell de circulació del claustre, punt en el que la torre ja no es recolza contra les defenses, sinó que les cobreix, indicant que es va bastir sobre la muralla, potser parcialment desmuntada. Actualment la torre presenta una alçada inferior a l'original, ja que tant la coberta com les dues portes —una oberta cap a l'exterior del recinte i l'altra cap al claustre— són fruit de remodelacions modernes. Per contra, conserva dues finestres espitllerades que ens assenyalen l'alçada a què s'hauria de situar el sòl del primer pis, probablement de fusta, i que malauradament no ha deixat cap traça als murs perimetrals.

Fig. 7.- Torre del monestir.

Si bé l'estudi arqueològic de la torre no ha permès datar-la (Augé 2020), hi ha alguns documents d'arxiu que hi fan referència. El primer és de l'any 1230 i en ell es fa esment a la «turrem que erat in monasterio iuxta refectorium» (Marquès 1986, doc. 90); el segon, de l'any 1386, esmenta que en aquesta data funcionava com a presó, en el marc de la jurisdicció criminal que tenia l'abat: «la carcelaria o preso en la dita vila de Roses la qual per si se tenga en un loch antigament acostumat a la torre de l'abadia», que de fet és la confirmació d'una sentència anterior, de l'any 1372⁴ (Palou 1989, 195 i 214).

Tot i que, com a mínim des de finals del segle XIII o inicis del XIV el monestir quedava situat a l'interior d'un recinte emmurallat major, devia mantenir una certa funció d'acròpolis o castell en cas d'atac. Així ho esmenta Chia quan, referint-se a uns fets succeïts l'any 1467, en plena Guerra civil catalana esmenta que «era entonces el fuerte o castillo de la población...» (1888-90, 241)

El naixement de la vila de Roses i el seu recinte murat

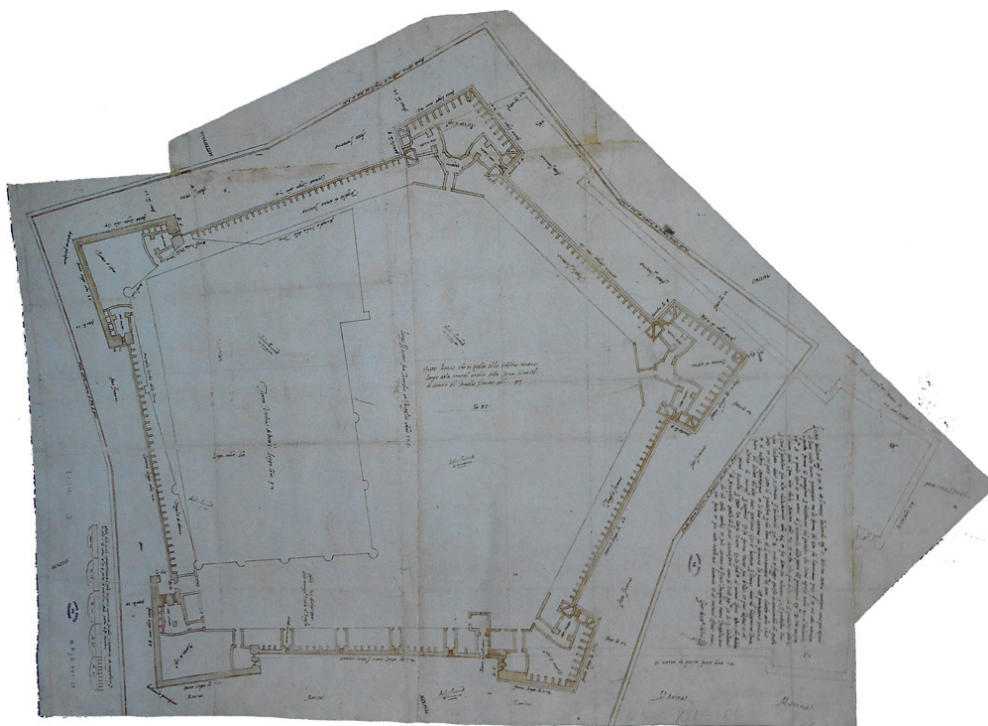
El monestir de Santa Maria va acabar generant al seu redós un petit nucli urbà, una població al servei del monestir que explotà els recursos de l'entorn. La vila va néixer a l'espai contigu al tram oest de la muralla del monestir i la porta principal —un espai que posteriorment serà reconvertit en la plaça del Monestir (Pujol 2018, 83). D'aquesta població en parla un document datat entre els anys 1078 i 1082 (Marquès 1986, doc. 4), tot i que l'origen podria ser anterior, probablement coetani de la gran reforma que va portar a la creació de l'església romànica de mitjans del segle XI i de la gran quantitat de treballadors que aquesta obra va necessitar.

4 AHG Notaria de Roses, núm. 1 fol. 3r-4v.

El primer nucli urbà es creà en l'espai comprès entre la plaça del Monestir i la riera de la Trencada, articulats a partir de dos carrers perpendiculars, que segons els capbreus van rebre el nom de carrer de la Creu (Pujol 1997, 63). L'existència d'una muralla anterior a la que es pot veure avui en dia —i que, per norma general, es data de finals del segle XIII - inicis del XIV—, sembla documentada, sobretot gràcies a un document de l'any 1223 que fa referència a la porta de la vila: «faciat aptari de porta ville usque ad portam mansi Trobadelli» (Marquès 1986, doc. 87).

El que ens interessa principalment és la hipòtesi presentada sobre l'existència d'un primer nucli emmurallat que protegia aquest espai urbà, però també la zona del monestir (Puig *et al.* 1994, 22-23). Les dades en què es basa aquesta hipòtesi, amb petits matisos, és la que s'ha acceptat de forma generalitzada pels investigadors posteriors. Un dels elements clau que va ajudar a traçar el perímetre d'aquest primer nucli urbà es troba als plànols que es varen dibuixar per tal de construir la fortalesa pentagonal a mitjans del segle XVI. L'enginyer Gian Battista Calvi⁵, al seu projecte [fig. 8] hi va incorporar el perímetre del recinte emmurallat medieval, on s'aprecien clarament dos tipus de torres: de planta circular a la zona sud i quadrangular al terç septentrional.

Fig. 8.- Traça del projecte de fortalesa de Giovanni Battista Calvi, 13 de setembre de 1552. AGS, MPD, XXI-51, Estado, llig. 308. Pentàgon de Calvi, amb un traç més fi el pentàgon del primer projecte de Pizaño i el perímetre de la muralla medieval (De la Fuente 1998, 71). Calvi utilitzà com a mesura de longitud la cana de Barcelona (1 cana=1,555 m), de 6 peus.

Les excavacions arqueològiques dels anys 1993-1996 van posar al descobert les restes d'una torre quadrangular a la banda est de la vila (Torre H), que coincidia perfectament amb una de les que havia dibuixat Calvi [fig. 8]. A partir d'aquestes dades es va interpretar que les torres de planta quadrangular haurien estat construïdes a l'alta edat mitjana i, per tant, la muralla que tenia aquest tipus de

5 Calvi va substituir Luis Pizaño, responsable original del projecte de nova fortificació.

torres envoltava el nucli urbà més antic, per la qual cosa aquest no només envoltaria a la vila, sinó que inclouria al monestir arribant fins a tocar a la Coromina de l'Abat per l'est. El tram d'aquesta muralla al sector nord presentava en el dibuix de Calvi uns girs peculiars que van fer creure en l'existència d'una muralla de planta hexagonal (Puig *et al.* 1994, 24). Per contra, altres investigadors (Pujol 1997, 51) defensaven una planta lleugerament diferent, amb un mur sud pràcticament rectilini, en sentit est-oest.

El problema de totes dues hipòtesis és que manquen els elements físics o dades arqueològiques clares. Si exceptuem la torre quadrangular de l'extrem est (torre H), no hi ha cap altra estructura que —teòricament— es pugui atribuir a aquesta primera muralla, atès que els trams nord (V1N) i oest (V1W) d'aquesta suposada muralla altmedieval es troben sota la fortalesa moderna i la resta se situen en espais on l'arqueologia no ha aprofundit per sota dels nivells baixmedievals, com el sector sud del carrer de la Creu.⁶

Per tant cal analitzar amb cura la torre H, l'únic element tangible de les suposades muralles altmedievals i el que determina, a més, que aquestes s'estenguessin fins a les hortes de l'abat, englobant el monestir. La torre H va ser, aparentment, enderrocada completament al segle XVI-XVII per poder obrir l'accés que ocupa actualment l'espai, però se'n conserva el basament, on s'aprecia clarament com l'estructura de la torre es va construir recolzada contra el mur nord-sud que tanca el sector nord-est de la vila (M2E) [fig. 9]. Aquesta relació estructural planteja alguns problemes importants, bàsicament perquè el parament del mur M2E presenta una escarpa que no es troba a cap altra zona de la muralla i que respon a una forma d'obrar molt característica dels segles XIV-XV (veure *infra*). La solució al problema està en un document redactat per l'enginyer Luis Pizaño el 26 de març de 1544 en el qual descriu les obres realitzades fins aquell moment i on assenyala

Fig. 9.- La torre quadrangular H es va bastir contra el mur amb escarpa.

Llegado a la Iglesia en aquella muralla que havia vieja se hinche de tierra pleno cinco canas de ancho que hace través a la mar y porque era disforme esta muralla se hace en una torre pequeña que tiene un canton enforrarla para que haga través para guardar la misma muralla y tiene de largo este muro 28 canas (Sojo 1927,422).

És a dir, en aquest espai existia una petita torre (no especifica si rodona o quadrangular) que en teoria volia folrar, però que a la pràctica va refer completament⁷. Per tant l'únic element físic de la suposada muralla altmedieval és en realitat una construcció de mitjans del segle XVI.

6 Al sud del monestir es van realitzar l'any 2018 unes prospeccions amb georadar amb resultats negatius en aquest aspecte (Sala *et al.* 2020).

7 No hi ha cap traça als murs perimetrals de la torre que permetin intuir que el mur es va doblar o reforçar, atès que és constructivament unitari.

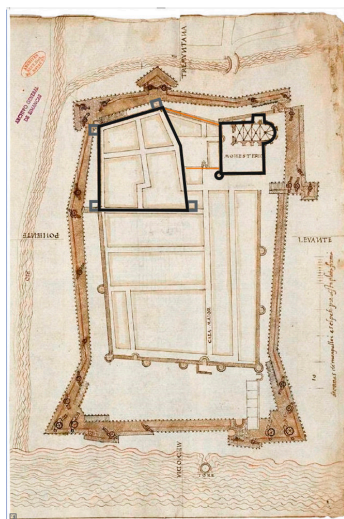

Fig. 10.- Proposta de perímetre de la vila altmedieval, marcada sobre el plànol-projecte de Pizaño.

La muralla de la vila altmedieval. Una nova hipòtesi

Així, si la torre H i el tram de muralla M2E no es daten en època altmedieval, caldria replantejar-se si la muralla original de la vila envoltava realment el monestir, fins a arribar a la Coromina de l'Abat.⁸ La hipòtesi que plantegem és que no era així, i que existiren dos nuclis fortificats: el monestir —com a castell— separat d'un segon recinte que protegiria la vila pròpiament dita, formada per les illes de cases a l'entorn dels quatre braços del carrer de la Creu [fig. 10].

Si la vila, formada al voltant del carrer de dos carrers perpendiculars devia tenir una planta més aviat quadrangular, hem de suposar que el traçat de la muralla seguiria aquest perímetre. Així, el mur oest (V1W) el tindriem paral·lel al curs de la riera, mentre que el mur est (V1E) hauria de fer límit amb el recinte monàstic i el mur nord (V1N) no era perpendicular als altres dos, probablement per la seva adaptació al curs del rec Fondo que passava per allà i desembocava a la riera de la Trencada, que baixava des del nord en paral·lel al mur oest fins a arribar al mar.⁹

El monestir es troba encimbellat dalt del puig i la vila se situa al pla que es troba entre el puig i la riera. Si observem el projecte de fortalesa dissenyat per Luis Pizaño [fig. 6], es pot apreciar que entre el monestir i la vila hi ha un espai obert que correspon a la plaça del Monestir, amb un mur que el separa de la vila. Un gran mur de contenció salva el desnivell existent entre els dos recintes. Aquesta seria la ubicació ideal de la muralla est de la vila.

Per altra banda, la torre quadrangular (torre J) que dibuixa Calvi [fig. 8] a la banda nord de la muralla se situaria a la cantonada nord-est del recinte original, de la mateixa manera que la torre K formaria l'angle nord-oest i la torre L l'angle sud-oest. Ens mancaria la torre de l'angle sud-est (torre O) i tot el tram sud (V1S) de la muralla que envoltaria la vila vella, atès que, de moment, no disposem de cap tipus de dades que ho certifiqui: ni documentals, ni arqueològiques, ni geofísiques.

L'esplanada de la plaça del Monestir era un element al qual la població de la vila hi tenia accés a través d'una porta al seu costat sud, just al costat de la torre del monestir. És possible que aquesta configuració present a la documentació de mitjans del segle XVI no hagués estat sempre així. Hi ha una dada que ens ho podria confirmar: la porta del monestir es troba pràcticament alineada amb el braç est-oest del carrer de la Creu, una coincidència que ens podria fer pensar que no sempre va existir la plaça del Monestir com un espai elevat respecte a la vila, sinó que originalment hi havia un carrer en pendent o esglaonat que connectava directament ambdós nuclis.

8 Cal posar en dubte l'existència de la torre I, atès que no apareix a la cartografia de Pizaño ni de Calvi i la seva existència es basa solament en l'existència d'un petit tram de mur perpendicular al pany nord de la muralla, que bé podria pertànyer a una reforma o reparació baixmedieval o moderna.

9 Hem de recordar que el tram actual de la riera de la Trencada és conseqüència de la desviació que va tenir lloc a mitjans del segle XVI, durant les obres realitzades per Pizaño, que la trencà cap a l'oest —d'aquí li ve el nom actual. En època medieval la riera passava pel que ara és el fossat est de la fortalesa pentagonal.

En el moment en què es crea la plaça del Monestir, la muralla est de la vila (V1E) es converteix en el mur de contenció de la plaça, mentre que el portal Damunt seguia complint la seva funció de connexió amb la part rural del terme i l'entorn pròxim. Evidentment la torre J protegia el portal i era alhora la torre de l'angle nord-est de la vila.

La conversió del desnivell en una terrassa per a ubicar-hi la plaça del Monestir obliga a crear dos murs més, que acaben unint els dos recintes fortificats (M2N i M2S).

Aquesta solució en què monestir i poble ocupaven espais clarament separats era habitual en els monestirs benedictins. Aquests solien deixar un espai lliure d'edificacions al seu entorn i la població solia agrupar-se a l'entorn d'un mercadal i una església parroquial. Com a mínim el monestir sol acabar disposant de muralles pròpies i així s'aprecia a llocs com Santa Maria d'Amer, Sant Esteve de Banyoles o Sant Cugat del Vallès (Farias 2009,244). Però potser un dels casos en què aquesta duplicitat és més clara el trobem a Sant Feliu de Guíxols (Auladell 2013).

L'ampliació de la vila i la muralla del segle XIII

A diferència del recinte fortificat de la vila altmedieval, la muralla baixmedieval és fàcil de resseguir i de descriure. Aquesta dibuixa un perímetre de planta rectangular (V2W, V2S i V2E), orientat de nord a sud, i un eixamplament cap a la zona nord-est (M3N, M2E i M3S), per tal d'integrar-hi el monestir [fig. 11].

Aquesta obra, de finals del segle XIII, destaca per la presència de torres de planta circular, de les quals se'n conserven set, i que originalment —segons els dibuixos de Pizaño [fig. 6] i Calvi [fig. 8]— havien de ser vuit. Sabem que aquestes torres disposaven de merlets, atès que en un pregó de 1386 s'assenyala que es destinen «quatre caxes de viratons e asts calç necessària obs de adobar los merlets de les torres»¹⁰ (Palou 1989, 147 n. 199), reparació que encara no devia estar finalitzada tres anys després quan el capità Pere Morató insisteix en el tema, tot instant a arreglar «omnes merlets turrium del port murarum»¹¹ (Pujol 1997, 87).

Cal assenyalar que dues de les torres de planta circular no són originals, sinó reconstruïdes després que l'aiguat de l'any 1421 les enderroqués (Pujol 1997, 84). Aquestes dues apareixen al plànol de Calvi [fig. 8, torres K i A]. La primera (torre K¹²) fou reutilitzada com a polvorí, esclatant durant el setge que patí la vila durant la Guerra dels Segadors, mentre que la segona (la torre Nova o torre A) encara es troba avui dia dempeus, destacant per tenir un diàmetre més gran respecte a la resta de torres de la muralla.

Fig. 11.- Restitució del perímetre de la vila baixmedieval i dels barris extramurs.

10 AHG Notaria de Roses núm. 1, fol. 40r.

11 AHG, Roses 23, Llibre de la Cúria o de Cort, 1385-1389, 1, fol. 39v.

12 Aquesta originalment podria ser quadrada, atinent la seva ubicació.

La muralla disposava d'un pas de ronda que podem albirar en la disposició d'algunes de les portes i dels nivells de combat de les torres millor conservades, especialment a la torre B. En ella s'aprecia l'existència d'una porta aproximadament a uns 4'5 m per damunt del nivell de circulació de la vila, i quelcom similar es pot apreciar a la torre G, si bé a una alçada menor. Un nivell inferior de combat se situava a l'alçada del carrer, on un carreró separa les illes de cases de la mateixa muralla, per facilitar el desplaçament dels defensors en cas d'atac i l'accés a les espitlleres que se situen a la part baixa de la muralla. Aquests carrerons s'han detectat a la zona est i oest (Palahí 2016), amb una amplada d'1'5 m. Solament a la banda sud aquest espai assoleix les dimensions d'un carrer, amb 3'5 m d'amplada, el carrer del Mar (Pujol 1997, 78).

El punt més conflictiu del circuit emmurallat el constitueix el tram nord, on no queda del tot clar si el recinte de la vila es va sobreposar al del monestir o, per contra, el va aprofitar com a límit. Les restes conservades semblen apuntar a aquesta segona solució, ja que el tram de muralla conservat a la banda nord-est del recinte i que es conserva en una alçada molt escassa, entrega contra l'angle nord-est del transsepte de l'església monàstica. Un altre element, en aquest cas documental, sembla indicar que en aquest tram nord la muralla del monestir era també la de la vila. Així, Julian de Chia descriu com el 1467 dos monjos «cerraron súbitamente las puertas de aquel cenobio, y haciéndose Fuertes en él, dieros acceso por lo alto de sus muros, mediante el auxilio de escaleras, á 200 hombres que de intento tenían preparados exteriorment...» (1888-90, 241). L'únic espai pel qual uns invasors podien accedir directament al monestir saltant les muralles havia de ser, precisament, el tram nord. El monestir va haver de ser sotmès a setge, fet que mostraria que encara en aquella època disposava d'unes defenses sòlides i ben conservades.

L'ampliació baixmedieval: el mur nord (M3N), est (M2E), sud (M3S) i la torre H

Hi ha un sector que tradicionalment s'ha considerat d'època altmedieval i que recentment totes les recerques apunten que dataria dels segles XIV i XV —i, fins i tot amb alguna reforma de mitjans del segle XVI. La seva construcció segurament tindria relació amb la pugna que va tenir lloc entre el comte i l'abat en aquest període (*infra*) (M3N, M2E i M3S).

Fig. 12.- Tram de muralla amb escarpa.

El mur M2E que es troba entre les torres H i I és el tram de muralla més ben conservat dels diferents recintes defensius medievals, amb una llargada de 54 m. i una alçada de més de 5 m [fig. 12]. Destaca per ser una estructura unitària amb una escarpa exterior, fet que ens indica que aquest tram de muralla es va fer, o refer completament, en algun moment no anterior a mitjans del segle XIV, quan es comencen a aplicar aquests elements a les estructures defensives davant de les noves tècniques militars, conseqüència de l'ús de l'artilleria de foc.

Actualment aquest tram de mur acaba de forma abrupta per la banda nord, on l'existència de tot un seguit de blocs sobresortint del parament semblen indicar que es tracta d'una obra no finalitzada o que connectava amb un altre parament o estructura [fig. 12], que va ser desmuntat durant l'època moderna. Ja hem esmentat que la torre H, al sud, és obra del segle XVI, pensada per ser emprada com a plataforma per a canons que permetessin flanquejar el tram est de la muralla (V2E).

Es molt probable que el sector nord-est tal com el veiem avui dia sigui una ampliació dels segles XIV i XV, tenint en compte el tipus de construcció i algunes característiques semblants entre els murs M2E i M3S que els diferencien clarament de la resta de paraments del recinte fortificat de la vila i el monestir. Això explicaria en part que en època baixmedieval el monestir segueixi mantenint-se com a castell, amb uns valls al sud i una torre defensant aquest sector i la porta d'accés a la plaça del Monestir. La documentació demostra que el vall es manté almenys fins al segle XVI, apareixent encara al capbreu de l'any 1551 (Pujol, 1997, 91).

El parament de les muralles baixmedievales: materials i procés constructiu

L'únic sector de les muralles en el qual s'han pogut excavar els nivells de fonamentació és el quadrant sud-est, on s'han pogut apreciar tot un seguit de peculiaritats que cal ressenyar (Puig 1994a, 80-81; Aguelo, Pujol 2020, 373). Uns metres al nord de la torre E situada a l'angle sud-est de la vila s'aprecia un canvi important en l'aspecte físic de la muralla (V2E), que es fa visible en un tall molt clar en el parament i en un lleu canvi d'orientació i gruix del mateix [fig. 13]. El canvi més important, però, es detecta a nivell de la fonamentació. Així, mentre el tram est de la muralla presenta una fonamentació que marca poques diferències amb l'alçat, el seu extrem sud i el tram meridional es caracteritzen per disposar d'uns fonaments molt més potents, amb un triple esglaonament que crea una banqueta exterior molt ampla. Aquesta diferenciació es pot deure a diferents causes. La primera seria que durant la construcció de la muralla cada tram fos encarregat a un equip de treball diferent. Una altra opció és que es tracti d'una adaptació al subsol, atès que la zona meridional, assentada pràcticament damunt la platja se situava en un espai molt més tou que la zona est que se situava just al límit del turó, sobre un substrat molt més ferm. Finalment pot ser que, simplement, els dos trams pertanyin a dos moments constructius diferents. En aquest sentit, el fet que del capbreu de 1304 es pugui deduir que el sector sud encara no estava construït podria incidir en aquest argument¹³. No

Fig. 13.- Tram sud est de la muralla baixmedieval, on s'aprecia el canvi en la tècnica constructiva.

13 El capbreu de l'any 1304 assenyala com afrontació sud de les cases d'aquest sector «la platja» o expressions similars i solament en un cas, situat al sud-oest, es parla de «lo mur». En el capbreu de 1361 les afrontacions tampoc són amb el mur, però es parla del carrer del Mar, el carrer est-oest que separava les cases del sector de la mateixa muralla. (Pujol, 1997, 78)

sabem fins a quin punt un element com la integració dins les muralles principals de part del barri del port o les disputes jurisdiccionals entre l'abat i el comte podria haver comportat un debat i un corresponent endarreriment a l'obra.

En alçat la muralla es pot descriure com una obra sòlida, feta de morter de calç i pedra abundant, tant de rierencs com de blocs cantelluts de gneis. D'espitlleres n'hi ha de dos tipus: les primeres, bastides amb brancals fets amb lloses de pissarra, mentre que les segones són fetes de blocs granítics. Les primeres es poden apreciar a la banda est, concretament al tram de muralla conservat com a mur posterior de l'arsenal d'època moderna, i també al mur de ponent (V2W), parcialment excavat l'any 2016 [fig. 14]. Per contra, les espitlleres de blocs granítics es troben a la majoria de torres, inclosa la del monestir i al tram nord-est de la muralla. A més, es conserven espitlleres molt similars a les façanes nord (M3S) i sud de l'arsenal [fig. 15]. Aquest és un espai peculiar, atès que aparentment el tram nord de l'edifici correspon a un tram de la muralla, mentre que el de migdia és un mur de nova construcció, però en canvi les espitlleres presenten unes característiques formals idèntiques.

Fig. 14.- Muralla oest de la vila, on s'aprecien les espitlleres i el carreró que la separava de l'illa de cases.

Fig. 15.- Espitlleres de plaques de pissarra del tram est de la muralla baixmedieval (A), del tram de muralla amb escarpa (B) i de la torre del monestir (C).

Fig. 16.- Espitllera per armes de foc a la part baixa de la torre F.

De poder-se establir una equivalència cronològica entre els materials emprats, caldria concloure que les espitlleres amb plaques de pissarra són més antigues (segle XIII-inicis segle XIV), ja que les de blocs granítics s'empren en fases molt modernes¹⁴ (segles XIV-XVI), com el mur amb escarpa de la banda est (M2E) o el mateix arsenal (M3S), que formava part de les estructures de la nova fortalesa del segle XVI. De fet, l'ús més antic correspondria a les espitlleres localitzades a la torre del monestir i a alguna de les del perímetre baixmedieval, però en aquests casos podria tractar-se de reparacions.

Cal constatar que a la part baixa de la torre F es conserva una espitllera (de blocs granítics) amb una obertura circular destinada a armes de foc que no podia formar part de l'estructuració original de finals del segle XIII [fig. 16]. Aquesta reforma caldria situar-la en el mateix context que va portar a bastir el nou mur amb escarpa o bé a la reforma de Pizaño forçada per les noves necessitats poliorcètiques derivades de l'ús de les armes de foc (De la Fuente 1998, 78).

14 A diferència del que s'havia plantejat en alguns estudis anteriors que feien més modernes les espitlleres amb brancals de plaques de pissarra (Puig et al. 1995, 26).

Els portals

Sabem, per la documentació escrita (capbreus) i planimètrica que la vila disposava de tres portes: portal Damunt o Superior, portal Major i portal Nou (Pujol 1997, 82) [fig. 17]. L'única coneguda i excavada és la del portal Major, gairebé al davant del carrer Major. Tot i que en el moment de l'excavació del sector se'n conservaven algunes traces del llindar, actualment ja no resulten visibles (Puig *et al.* 1995, 60). El portal Nou se situava en el mateix tram de muralla, a ponent, en un espai que va ser molt remodelat al segle XIX amb motiu de la construcció d'un fortí que en va eliminar tota traça. El portal Damunt se situava al parament nord de la muralla, un tram que va ser parcialment destruït en el moment de construir-se la fortalesa moderna i la resta quedà integrat dins les noves defenses i, per tant, no visibles actualment.

A banda d'aquests tres portals presents a la vila baixmedieval, caldria afegir-ne un quart que només apareix a un plànol de Luis Pizaño [fig. 6]. Se situaria a l'angle nord-oest del recinte, darrere l'absis de l'església del monestir. Tot i que podria ser una porta de nova creació prevista al seu projecte, cal assenyalar que aquest és un espai al qual els capbreus no hi fan referència i per tant no es pot descartar l'existència d'un portal en època baixmedieval i, fins i tot que aquest fos remodelat entre els segles XIV i XV i integrat en la muralla amb escarpa (M2E). El desmuntatge d'aquest portal durant les obres de Pizaño o amb posterioritat podria explicar la forma abrupta en què apareix tallat aquest mur.

Fig. 17.- Planta de la vila baixmedieval amb la indicació de les portes i de l'urbanisme interior.

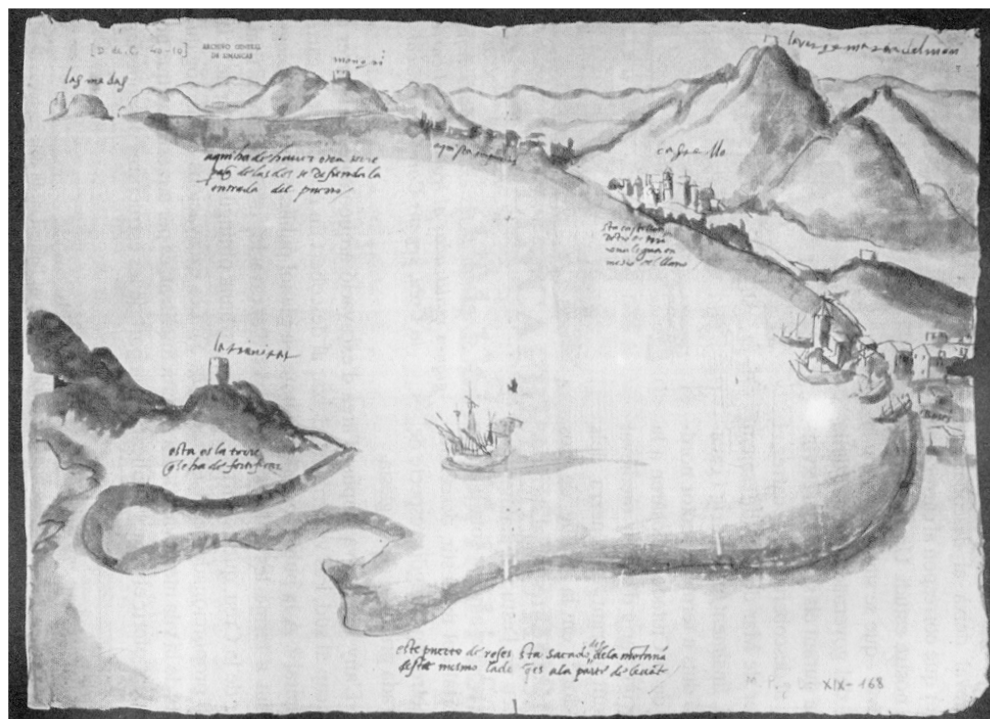
El barri del Port

Tota l'àrea portuària, un gran espai comprès entre el tram de mar de la muralla baixmedieval (V2S) i el mar, quedava fora del recinte murat. L'element central del barri era la plaça del Port, amb la construcció d'estructures contigües, com la drassana comtal i cases i magatzems de mercaders, i, endinsant-se al mar, el moll, dotat d'una torre. Era una àrea important, no només des del punt de vista comercial sinó també militar, per la qual cosa havia de disposar d'elements de protecció. D'aquest sistema defensiu en formarien part els dos murs que a la documentació apareixen esmentats com a esperons, que tancarien la zona del barri del port a l'est (P1E) i a l'oest (P1W), com una prolongació de la muralla que envoltava a la vila, tot i que devia tenir un aspecte de mur més que no pas de muralla (Pujol 2019, 47). Un d'aquests murs, l'esperó de llevant (P1E), apareix dibuixat al plànol de Pizaño, partint de la torre E, on, a més, disposava d'un portal junt a aquesta¹⁵.

15 Part del mur de l'esperó de llevant es va identificar a les excavacions dels anys noranta i va ser redescobert l'any 2019 durant les obres de restauració de la torre E (Puig 1994b, 21-22).

El moll en si ja és un element defensiu (P2E) —contra els temporals i contra els vaixells enemics— al protegir els vaixells del port, però a més disposava d'una torre (torre P), que augmentava la seva propietat defensiva. Aquesta torre apareix encara en un dibuix del golf de Roses de l'any 1543 [fig. 18] i al plànol de Pizaño. El moment de la seva construcció cal situar-lo a principis del segle XIV, atès que el 17 d'octubre de 1311 el comte Ponç Hug IV (1264-1313) concedeix als habitants de la parròquia de Roses permís per destinar impostos a la construcció d'aquesta torre (Palou 2000, 324).

Fig. 18.- *Relación y liquidación de lo que importa el Condado de Ampurias que posee el Señor Duque de Segorve, fecha por el Secretario Covalonga por mandado de su Magestad en el año 1543.* AGS, Diversos de Castilla, llig. 40. 1543. Dibuix a tinta de Joan Francolí que acompanyava la *Relación*. AGS, MPD, XIX-168

L'URBANISME I LES MURALLES

Una de les qüestions que queden per analitzar és fins a quin punt la muralla i l'urbanisme de la vila interactuen i es condicionen. Amb relació a la vila altmedieval, resulta bastant complex establir aquesta interacció a causa del desconeixement que tenim del circuit emmurallat d'aquest període, i tampoc sabem si la planificació original contemplava una muralla o bé si aquesta fou una estructura afegida posteriorment.

Per regla general, els elements que formen la trama urbana, com els edificis, poden ser objecte de reformes i transformacions a llarg del temps, mentre que la trama urbana en si, formada per la xarxa viària i les illes de cases, sol ser més estable. En el cas de la vila vella formada per la cruïlla dels quatre braços del carrer de la Creu i amb una parcel·lació regular, és evident que aquesta trama urbana fou fruit d'una planificació prèvia. La intervenció arqueològica ha permès determinar l'existència d'uns treballs d'adequació del terreny amb uns nivells de terraplenament, previs a la configuració dels carrers i dels habitatges (Puig *et al.* 1995, 50-51). Amb aquesta planificació prèvia no seria estrany que

ja es contemplés un recinte defensiu atenent la seva ubicació i el fet que el propi monestir es concebís en aquells moments com una fortalesa.

En la configuració de l'espai urbà i del recinte defensiu a construir hi devien jugar un paper important els condicionants topogràfics, com el desnivell del puig que va haver de ser terraplenat, però també els dos cursos fluvials que limitaven l'espai pel nord i oest.

El plantejament de l'eixample en època baixmedieval parteix novament d'una planificació, en la que es prepara el terreny i s'ordena l'espai, definit per un eix nord a sud, del monestir al port (el carrer Major). A partir d'aquest eix es tracen tota una sèrie de carrers perpendiculars a la banda oest, que amplien en direcció sud la vila vella (Pujol 1997, Puig 2016, Pujol 2018, Puig 2020) i un segon carrer nord-sud per l'est (el carrer Nou). Les illes creades es subdivideixen en parcel·les regulars orientades nord-sud a l'oest, i est-oest a la zona dels carrers Major i Nou. La diferent orientació dels carrers i illes de cases de la zona oest respecte a la meitat est de la vila s'ha plantejat com un indicatiu de diferències cronològiques en la planificació i els establiments, segons la qual el sector oest seria anterior al de llevant (Pujol 2018, 85), tot i que aquesta disposició dels carrers també pot tenir altres explicacions, com l'adaptació a la topografia o les necessitats de comunicació interior de la vila.¹⁶

Si no es pot datar amb precisió el moment en què es va construir l'eixample, sí que podem assegurar que l'any 1304 tot aquest sector fins al port ja estava construït. En canvi la muralla que l'envoltava encara no era finalitzada, atès que el capbreu d'aquest any esmenta algunes afrontacions pel costat de mar en què algunes citen la presència de muralla (V2S) i en d'altres no.

Algunes de les dades documentals disponibles semblen incidir en el fet que diferents situacions de conflicte polític i militar van condicionar la construcció de les noves muralles o, almenys, en van accelerar el procés. Dos fets bèl·lics molt propers en el temps, en els quals Roses hi va tenir un gran protagonisme, tenen lloc a finals del segle XIII. El primer se situa durant el regnat de Jaume I, quan l'any 1275 posa setge a la vila en el marc del conflicte amb el comte Hug V d'Empúries. Una dècada més tard i en el marc de la croada que el Papa i el rei de França varen endegar contra Pere II el Gran disposem de dues notícies referents a Roses. Així, algunes fonts esmenten com Roses va esdevenir una base logística important pels invasors: «[...] mas les naus e la vitalla tota estava al port e a la vila de Roses» [*Crònica de Ramon Muntaner* (Soldevila 2011)], mentre un altre document fa esment de les importants destruccions que va patir la població: «[...] omnia bona ipsius monasterii fuerunt assumpta et devastata et recepta per gallicos et armata gallicorum et ignis impunides fuit ipsi monasterio et villa de Roses et omina combusta fuerunt» (Puig 2020, 48). L'obra de les noves muralles sembla situar-se amb posterioritat a aquests fets, si atenem als escassos materials proporcionats als seus nivells de fonamentació (Puig *et al.* 1994, 26), però també pels propis capbreus, ja que en el de 1304 sembla

16 Les dades disponibles actualment són insuficients per poder parlar fermament de dues fases diferents en la planificació urbana de tot aquest eixample i, de fet, no es troben grans diferències entre els materials arqueològics recuperats als nivells de terraplenament de la zona oest i els de l'est. Una altra qüestió és la parcel·lació interior de les illes de cases i la seva edificació, que es pot haver desenvolupat en diferents moments.

que la muralla sud encara no estava finalitzada (Pujol 1997, 78). Aquestes dades coincidirien amb altres obres com la construcció de la torre del moll, que també se situaria a principis del segle XIV.

A aquests dos fets bèl·lics que afecten directament Roses en podem afegir un altre de més llarg abast temporal, l'enfrontament entre el comtat i el rei i l'església. Aquest enfrontament presenta episodis com l'intent per part del comte d'aturar les obres de fortificació impulsades pel bisbe de Girona a diverses poblacions (1297) o els constants enfrontaments amb les viles reials del territori. L'enfrontament portarà a la invasió del comtat per part del rei Jaume II (1313) i tot en un context de fallida del tresor comtal que obliga a diferents vendes de propietats i drets (Puig, Riera 2000, 311-313).

LES MURALLES, OBJECTE DE POLÈMICA JURISDICCIONAL

Una de les característiques de la vila de Roses és la doble jurisdicció que ostentaven de forma compartida l'abat del monestir i el comte d'Empúries (Palou 1989)¹⁷. El 1229 se signa una concòrdia entre l'abat Ponç i el comte Hug IV d'Empúries (1200-1230) en què es defineixen les jurisdiccions d'un i altre i en la qual el comte es reserva el mer imperi (Marquès 1986, doc. 82, 05-96).

Els problemes probablement derivaven de lluites de poder, però també d'una certa confusió entre les obligacions feudals i la propietat. Així, el comte era el responsable d'aquells aspectes referents a la defensa de la població i, per tant, d'ordenar la construcció o reforma de les muralles, però els terrenys en els quals aquests elements es disposaven eren del monestir.

La documentació fa especialment palesa aquesta conflictivitat al llarg del segle XIV. Així, el 1336 (Pujol 1997, 81), trobem al comte demanant al seu batlle el cobrament del vintè per poder sufragar les obres que estava realitzant a les muralles. Pocs anys després, el 1359, l'abat també vol realitzar obres a la muralla topant amb la resistència a col·laborar d'alguns vilatans, que són excomunicats (Pujol 1997, 81 n. 61). En aquest context, l'any 1366, el comte obre una nova porta a la muralla (que rebrà el nom de portal Gener o Januari, possiblement el portal Nou situat al tram sud) i se'n queda les claus (Pujol 1997, 81).

En el mateix context cal situar un dels documents més coneguts i al mateix temps més difícils d'interpretar. L'any 1359, l'abat Francesc es queixa de les activitats del comte Ramon Berenguer I d'Empúries (1341-1364), que pretén enderrocar i refer alguns trams de les defenses

17 No tots els investigadors estan d'acord amb aquesta interpretació. Pablo de la Fuente considera que no hi ha en realitat una jurisdicció compartida, atès que considera que el cenobi és una fundació comtal i que el problema es produeix quan el comte Hug I d'Empúries (991-1040) cedeix el monestir a la seva dona Cuisla i, a la seva mort, aquesta la traspassa a la diòcesi gironina sense que quedi aparentment clar si es tracta del traspàs de la tinença o d'una transferència jurisdiccional. L'autor considera que el comte manté el poder jurisdiccional a diferència de l'expressat per Palou (De la Fuente 1998, 33-35).

[...] quidam parietes que fuerunt antiquitus et sunt constructi versus orientem iuxta monasterium pridem ad fortitudinem et constructionem et reparationem dicti monasterii, ac quidam alii parietes ac quidam muri sive drassanas cum turri versus mare, ac quidam alii parietes, que fuerunt et sunt constructi circumcirca et ad clausuram cuiusdam viridarii, quod est iuxta vallos fortitudinis dicti monasterii et in alodio et proprietate eiusdem, diruantur et destruantur nec non volunt et intendunt in alodio et in littore maris qui ad monasterium predictum pertinet de novo construere, facere et hedificare quosdam parietes et muros (Marquès 1992, núm. 3075; Pujol 1997, 80).

Creiem que cal emmarcar aquesta queixa com un lament general de l'abat, que protesta perquè el comte està fent o refent trams de la muralla en un espai que ell considera del seu domini.¹⁸

Aquesta conflictivitat és la que portarà el 1372 el papa Gregori XI a restablir els drets de l'abat sobre alguns aspectes jurisdiccionals com la propietat de la presó —situada a la torre del monestir— o de les claus dels portals¹⁹ (Palou 1989, 195). En cap lloc del document, però, s'esmenta que sigui l'abat el responsable de la construcció o manteniment de les muralles.

La doble jurisdicció es manté el 1386 quan el rei Pere III el Cerimoniós incorpora a la corona el comtat d'Empúries i assoleix el mer imperi a Roses, mentre l'abat segueix conservant el mixt imperi. Així en un document del 19 de gener de 1386 s'incideix en aquesta doble jurisdicció i, entre altres, s'assenyala que

[...] al dit abat e a sos succhidos se pertany, tan solament, de dar licentia de fer sufferiments e altres edificis en aquelles cases que son costa los murs de la dita vila de Roses, e noresmenys se pertany tan solament al dit abat e a sos succhidós tenir les claus dels portals de la dita vila de Roses, los quals portals lo dit abat puisque tancar e obrir sens tota contradicció per si o per qui's volrà." I també que "Encara, se pertany tan solament al dit abat la carcelaria o presó en la dita vila de Roses, la qual presó se tanga en lo loch antigament acostumat, sots la torre de l'abadia, e no en altre loch (Palou 1989, 214)²⁰.

Una de les dades aparentment sorprenents d'aquest document és el fet d'indicar que en aquella època s'estaven construint edificis o estructures directament contra les muralles, fet que a primer cop d'ull podria dificultar l'accés a les mateixes que es feia a través d'un carreró que les resseguia internament [fig. 14]. L'afectació d'aquests carrerons devia ser excepcional i potser ho feia a nivell de primer pis, ja que els capbreus posteriors, de 1500 i 1565 a la zona del carrer Nou encara

18 La traducció i interpretació d'aquest text comporta cert debat. Les dues primeres referències semblen correspondre's al tram est de la muralla, contigu al monestir (M2E); el segon podria correspondre al mur de mar (V2S) —per la drassana i la referència a la torre del moll— de la muralla de la vila o bé als esperons de llevant i ponent (P1E i P1W) que protegien el barri del Port. El tercer mur és el més problemàtic, tot i que podria fer referència al tram situat immediatament al sud del mur amb escarpa M3S, si atenem a les referències al claustre monàstic i als vergers.

19 La qüestió de la propietat dels portals depassa el simbòlic, ja que el fet de traspasar les portes implicava entrar a un àmbit jurisdiccional diferent (Valdeón 1991, 84).

20 AHG Notaria de Roses núm. 1, fol. 3r.-4v. Aquest text és pràcticament una translació textual en català, del que deia en llatí la sentència de l'any 1372.

assenyalen com a afrontació per llevant «mur via publica migensant» (Pujol 1997), fet que també succeeix a les finques contigües al mur oest de la vila²¹.

La població també jugava un paper important en tot aquest procés com a pagadors dels impostos amb què es feien les obres i com a treballadors en les mateixes. El 1385, després que la vila passés a propietat reial —encara que fos per poc temps—, es van establir tot un seguit de capítols sol·licitats per la universitat entre els quals es demanava poder recaptar impostos per reparar els murs i valls: «Item, que puxen posar imposició general a ops de lurs negocis e murs. Pla al senyor rei a X anys, emperò que sia convertit en reparació dels murs e valls e no en altres»²² (Palou 1989, 209).

Els treballs s'allarguen en el temps ja que, com veiem, al llarg de tot el segle apareixen documents que esmenten les obres de fortificació de la vila.

LA DESESTRUCTURACIÓ DE LA VILA I LA MURALLA EN ÈPOCA MODERNA

La construcció a mitjans del segle xvi de la nova fortalesa baluardada va afectar de forma molt important a la vila, i, especialment, al seu circuit emmurallat. La nova fortalesa, orientada sobretot a la defensa del port, suposava una gran ampliació de la superfície emmurallada que deixava obsoletes les velles defenses. L'enginyer Luis Pizaño va dissenyar una fortalesa de grans dimensions, amb una forma de pentàgon molt deformat, ja que presentava una façana marítima molt allargassada [fig. 8]. La manca de pressupost —primordialment destinat a la construcció del castell de la Trinitat— va portar al mateix enginyer a dibuixar un segon projecte [fig. 6] molt més modest i que pràcticament es limitava a doblar les defenses ja existents creant un nou recinte dotat de tot un seguit de baluards de planta molt irregular i construït essencialment tot emprant feixines (De la Fuente 1998, 70-77). A la banda nord-est s'integraven la muralla amb escarpa i la torre quadrangular (M2E i torre H).

Finalment, Calvi —que substitueix Pizaño a la seva mort— va crear el que seria el projecte definitiu, una fortalesa pentagonal de planta força regular, dotada de cinc baluards [fig. 8] (De la Fuente 1998 94-114). Aquesta nova fortalesa va implicar la destrucció d'una part molt important del sector extramurs tant del barri del Port com del raval de les Botigues, però també va afectar a tot el sector occidental de la vila. Una part de la muralla d'aquella banda va quedar integrada dins les defenses, aprofitada com a mur interior de la nova cortina, mentre que la part nord-oest i bona part del llenç nord varen quedar amagats dins els nous terraplens que també varen afectar alguns dels edificis del quadrant nord-oest de la vila. El tram final de la riera Trencada i el rec Fondo són convertits en els

21 Per contra, al capbreu de l'any 1361 normalment s'esmenta el mur com afrontació, sense assenyalar l'existència del carreró. La diferència la marca la banda sud, on el pas entre les cases i la muralla tenia una amplada més gran que els carrerons est (1,5 m) i oest (2 m), apareix esmentat com el carrer del Mar, amb una amplada aproximada de 3,5 m.

22 ACA Cancelleria, registre núm. 945, fol. 874v-85v.

fossats de la Nova Fortalesa, reconduint el rec Fondo cap a l'est i la Trencada cap a l'oest (Pujol 1997, 95).

A partir de mitjans del segle XVI s'inicia un període de convivència de la població civil i la militar que finalitzarà durant la Guerra dels Segadors (1645-1660). A l'iniciar-se el conflicte, la població civil fuig de Roses. En el moment que l'exèrcit francès assetja i pren Roses, la població civil que havia trobat refugi a les poblacions veïnes torna a Roses, però el nou governador militar francès impedeix a la població civil de residir a l'interior de la fortalesa, i en conseqüència neix un raval de barraques al costat de llevant que s'acaba convertint en el germen del nou nucli urbà de Roses (De la Fuente 1998, 179-180). La Guerra dels Segadors culmina amb la desestructuració de la trama urbana iniciada amb la construcció de la nova fortalesa.

La construcció de la nova fortalesa pentagonal afectà des de bon principi al recinte medieval de la vila. Les velles muralles medievals es varen haver d'adaptar a unes noves funcions. Sembla que la part del tram nord que no va quedar embeguda dins els terraplens va ser ràpidament enderrocada, ja que dificultava l'accés a les noves defenses.

El tram est de la muralla (M2E, M3S i V2E) es va mantenir dempeus i, de fet, encara avui dia és la millor conservada, ja que es va aprofitar com a tancament posterior de diferents edificis —arsenal, quadres i magatzems— que es van anar construint en tot aquest sector. Això sí, al seu parament s'hi varen practicar tres grans obertures: la primera a l'angle nord-est, com a accés del nord de la vila cap a la porta de Terra; la segona a tocar de l'arsenal —que va implicar l'eliminació de la torre quadrangular H— i la tercera al terç meridional de la muralla (V2E). Les diferents obertures tenien com a funció facilitar la circulació de tropes i pertrets superant la barrera de la muralla medieval [fig. 19].

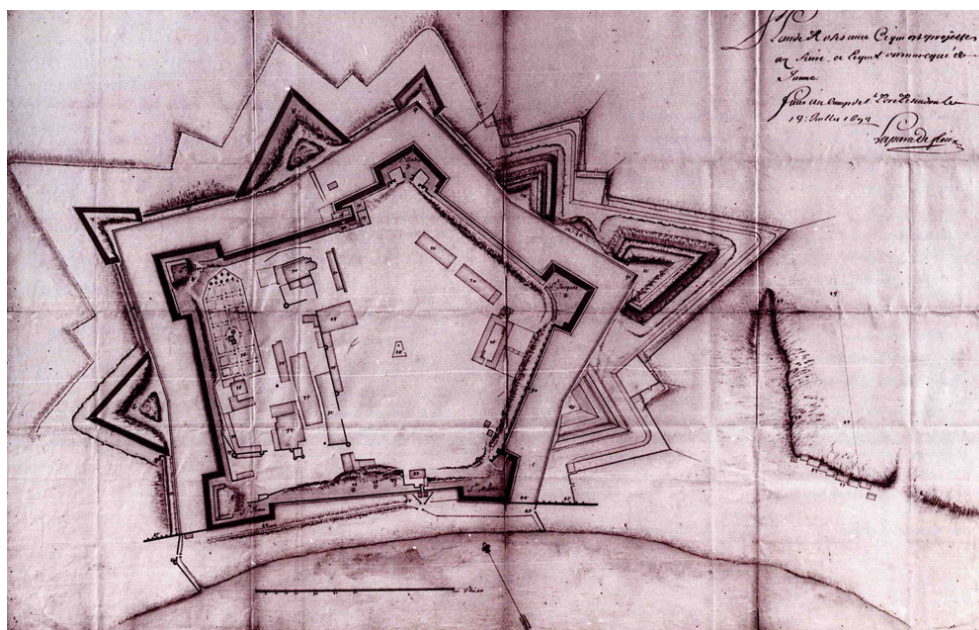

Fig. 19.- Plànol de l'any 1693 en el qual s'aprecien les construccions que es varen anar bastint a tocar la muralla est, així com les obertures practicades per facilitar la circulació est-oest dins la fortalesa. Lapara de Fieux, ministre de la Défense. SHAT. Archives de Génie. Article 14. Château de Vincennes (ACG 258).

En el cas del tram sud de la muralla, tota la meitat est acabà enderrocada fins a nivell de fonament. Sembla que inicialment només es va enderrocar la part central

i la torre D, per poder crear un espai obert, una plaça, que se situava davant de la casa del governador, en un procés que també va implicar la destrucció d'algunes de les cases de l'extrem meridional de l'illa situada a l'est del carrer Major. El tram que se situa entre les torres D i E no va ser enderrocat fins a mitjans del segle XVIII, i la torre angular E ho va ser en una data posterior, ja que al 1772 encara es troba dempeus, referenciada com la torre del Relotge²³ (o de la Campana com se l'esmenta en un plànol de 1741) (Castells, Catllar, Riera 1994, 273).

La major part de les torres —incloent la del monestir— van ser reconvertides en polvorins. Entre aquestes hi havia la torre K, a l'angle nord-oest de la vila, que quedà integrada dins el baluard de Sant Jordi, i que va explotar durant el setge francès de 1645, destruint una part important del barri veí (Pujol 1997, De la Fuente 1998, 346-347).

La pèrdua de la funció defensiva de la muralla medieval va tenir, també, com una de les primeres conseqüències, l'ocupació dels carrerons que la resseguien, eixamplant-se els edificis contigus.

CONCLUSIONS

Tot i que durant aquests darrers trenta anys s'han fet moltes aportacions que han permès avançar en el coneixement de la vila i el monestir de Roses tant la seva evolució urbanística com la dels diferents recintes defensius, en aquest estudi proposem una revisió d'alguns dels aspectes tractats i, sobretot, oferir una nova visió d'aquesta evolució.

La primera proposta és la de plantejar l'existència de dos àmbits diferenciats, el monestir i la vila, separats per la plaça del Monestir, dues àrees urbanitzades que a l'època altmedieval creiem que disposaven cadascuna la seva pròpia muralla.

Segon, en un moment donat, que no podem datar encara, es produiria la unió dels dos recintes, tancant la plaça del monestir, l'autèntic punt de connexió entre ambdós espais. Es construeix un tram de muralla al nord (M2N) que apareix reflectit en el projecte de Pizaño. El mateix plànol ens mostra que existirà un segon mur a la banda sud de la plaça, dotat d'un portal (M2S) que acabaria de tancar el conjunt.

Tercer, els trams de muralla amb espitlleres fetes de blocs de gneis (M2E i M3S) foren construïts als segles XIV i XVI, mentre els trams de muralla amb espitlleres fetes de lloses de pissarra (V2W, V2S i V2E) datarien de finals del segle XIII o inicis del XIV. Així, la muralla que envolta l'ampliació de la vila dataria de finals del segle XIII, mentre que el mur (M2E) i el mur (M3S) que des de la torre H va cap a l'oest, són murs aixecats a la baixa edat mitjana, i no altmedievals com s'havia dit. Aquest plantejament deixa encara en suspens com tancaria la muralla baixmedieval per la banda est (V2E) en relació al monestir. El més natural seria

23 Cermeño. Plano de la plaza de Rosas según existe en el año de 1771. Archivo General de Simancas (MPD.01.019)

pensar que el mur es prolongaria fins recolzar-se contra el mur meridional del cenobi (M1S), en un sector que, recordem-ho, fou completament remodelat al llarg del segle XVII, amb la reconstrucció de la muralla monàstica i l'addició d'una escala doble.

Finalment, la torre de planta quadrada H que sempre havíem considerat altmedieval, és obra de Luis Pizaño —per tant dels anys 1543-1544— qui sembla que enderrocà una torre anterior per a construir aquesta gran torre com a plataforma d'artilleria. Per tant en aquesta àrea que consideràvem altmedieval, tant la torre com els dos murs daten d'entre els segles XIV i mitjans del XVI.

BIBLIOGRAFIA

- AGUELO, X., PUJOL, M. 2020, Ciutadella de Roses-Muralla medieval, costat de llevant (Roses, Alt Empordà), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, 371-374 .
- AUGÈ, A. 2020, Restauració de la torre i la muralla del monestir de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, 385-388.
- AULADELL, M. 2013, Torres, muralles i fossats. El sistema defensiu medieval de Sant Feliu de Guíxols (s. XIV-XV), *Estudis del Baix Empordà*, 32, 167-249.
- CANAL, E., NOLLA, J.M. 2008, *La cella memoriae* de Roses, AICART, F., NOLLA, J.M., PALAHÍ, LL. *L'església vella de Santa Cristina d'Aro*, Girona, 93-105.
- CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona. Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Girona: Col·legi d'Arquitectes de Girona.
- CHIA, J. DE 1888-1890, *Bandos y bandoleros en Gerona: apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, Girona: imprenta y librerías de Paciano Torres.
- DE LA FUENTE, P. 1998, *Les fortificacions reials del golf de Roses en l'època moderna*, Roses: Brau.
- DE LA FUENTE, P. 2016, Luis Pizaño y sus proyectos para Roses: idea, traza y decisión, CÁMARA, A. (coord.), *El dibujante ingeniero al servicio de la monarquía hispánica. Siglos XVI-XVIII*, Madrid: Fundación Juanelo Turriano-Ediciones del Umbral, 181-196.
- FARIAS, V. 2009, *El mas i la vila a la Catalunya medieval. Els fonaments d'una societat senyorialitzada (segles XI-XIV)*, València: Publicacions Universitat de València.
- MARQUÈS, J.M. 1986, *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARQUÈS, J.M. 1992, *Lletres 1334-1420. Repertori selectiu. Arxiu Diocesà de Girona, vol. 1334-1362*. Girona.

- MARTÍ, R. 1997, *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona (817-1100)*, Girona: Pagès.
- PALAHÍ, LL. 2016, *Excavacions als forns de munició de la Ciutadella*, memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya.
- PALOL, P. DE 1946, Una lápida medieval de Santa Maria de Rosas, *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, 273-278.
- PALOU, H. 1989, *Jurisdiccions i privilegis a la vila de Roses: orígens de la jurisdicció compartida. Segles X a XVI. Estudis dels documents*, Treball de recerca, UAB.
- PALOU, H. 1991, El temple de Santa Maria de Rosas. Noves aportacions als primers documents, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 14, 33-53.
- PALOU, H. 2000, El comerç marítim i les seves infraestructures, GIFRE, P. (coord.), *Història de l'Alt Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 323-326.
- PUIG, A.M. 1994a, *La Ciutadella, 1a campanya* (desembre 1993-gener 1994), memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya.
- PUIG, A.M. 1994b, *La Ciutadella de Roses, 2a campanya (maig-juliol 1994)*, memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya.
- PUIG, A.M. 2003, *Memòria d'excavació. Claustre del monestir de Santa Maria. Ciutadella de Roses, (març-maig 2003)*, memòria d'excavació-Generalitat de Catalunya.
- PUIG, A.M. 2016, L'evolució urbana de la vila de Roses. La trama ortogonal i la parcel·lació gòtica a l'ampliació del segle XIII, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 47, 341-380.
- PUIG, A.M. 2020, La modulació urbana a l'eixample baixmedieval de Roses. El prototip de casa, *RODIS Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 3, 35-56.
- PUIG, A.M., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTIN, A., 2000. Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 172-176.
- PUIG, A.M., AGUSTÍ, B., TEIXIDOR, M., MARTIN, A. 2002, Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 301-306.
- PUIG, A.M., CARRASCAL, C., VIEYRA, G., TEIXIDOR, M. 1995, L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles v al xvii), *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, 41-69.
- PUIG, A.M., CODINA, D. 2004, Intervenció al claustre del monestir de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *VII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal, 485-491.
- PUIG, A.M., MARTIN, A. (coord.) 2006, *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona (Sèrie Monogràfica,23).

- PUIG, A.M.; PUJOL, M.; VIEYRA, G., CARRASCAL, C. 1994, Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 27, 17-41.
- PUIG, A.M., RIERA, A. 2000, Gènesi i consolidació del món feudal, GIFRE, P. (coord.) *Hostòria de l'Alt Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 235-333.
- PUJOL, M. 1997, *La vila de Roses (segles XIV-XV)*, Roses: Brau.
- PUJOL, M. 2018, L'urbanisme de la vila de Roses (segles XI-XVIII). La complementarietat de les fonts d'informació, *RODIS, Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 1, 71-94.
- PUJOL, M. 2019, Els ports de Barcelona, Sant Feliu de Guíxols i Roses a la baixa edat mitjana: una comparativa, *RODIS, Journal of Medieval and Postmedieval Archaeology*, 2, 21-56.
- SALA, R., PALAHÍ, LL., ÓRTIZ-QUINTANA, H., RODRÍGUEZ, P. 2020, Ciutadella de Roses. Prospecció geofísica per delimitació i descripció de jaciment arqueològic, *XV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Castelló d'Empúries, 547-550.
- SOJO, F. DE 1927, *El capitán Luis Pizaño. Estudio histórico-militar referente a la primera mitad del siglo XVI*, Madrid: Imprenta del Memorial de Ingenieros.
- SOLDEVILA, F. 2011, *Les quatre grans Cròniques. III Crònica de Ramon Muntaner*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VALDEÓN, J. 1991, Reflexiones sobre las muralles urbanes de la Castilla medieval, SETA, C. DE, LE GOFF, J., *La Ciudad y las muralles*, Madrid: Cátedra, 67-87.

